

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2Шевч.09

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.3-2/14>**Бондарєва Н. О.**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРИЖИТТЄВА КРИТИКА ПРО ТВОРИ ШЕВЧЕНКА В АЛЬМАНАСІ «ЛАСТІВКА» (1841 Р.): ЗАКОНОМІРНОСТІ РЕЦЕПЦІЇ

Нечисленні, на перший погляд, відгуки на Шевченкову поезію в альманасі «Ластівка» виразно демонструють вододіл між двомовною українською (Є. Гребінка, О. Чужбинський, Ф. Євцький) і російською критикою (О. Сенковський, В. Белінський). Першій у зв'язку з розглядом творів рідного письменства щоразу доводилося відстоювати право на самостійний розвиток літератури своєю мовою і тільки після цього переходити до аналізу художньо-естетичних проблем.

Друга була одностайна у позірному різноманітті ідейних течій у несприйнятті окремої української літератури, в якій російські критики вбачали загрозу сепаратизму. Така критика здебільшого не обтяжувала себе аргументацією, вдаючись до відвертого філярства і глузування, як О. Сенковський, чи вбиралася у шати мудрих, які з ученим виглядом розумували над долею «Малоросії» і проливали крокодилячі сльози над її фольклором, демонструючи повне незнання ні української мови, ні історії України, як це не раз засвідчив В. Белінський.

Публікація Шевченкових творів в альманасі «Ластівка» стала ще одним кроком в осмисленні тогочасною критикою доробку поета після феноменальної появи «Кобзаря» 1840 р. Черговий етап прижиттєвої рецепції творчості Шевченка пов'язаний із виходом друком поеми «Гайдамаки», тому аналізований альманас слід розглядати як необхідну сполучну ланку між цими двома справді надзвичайно важливими подіями в поетовій біографії.

Ситуативні відгуки на альманах жили дискусію про можливість української поезії, представленій таким потужним талантом, як Шевченко, не зважати на яку далі імперіо-віністична критика вже не могла, тому В. Белінський за рік і вибухнув лайливою рецензією на адресу «Гайдамаків».

Авторка статті пропонує додати до кола ймовірної Шевченкової лектури жовтневу книжку журналу «Библиотека для чтения», в якій розміщено глузливу рецензію на альманах «Ластівка», адже цілком природно вважати, що молодий поет активно цікавився відгуками на свою творчість у тодішній періодиці.

Ключові слова: рецензія, відгук, літературна критика, дискусія, рецепція.

Постановка проблеми. Поглиблений аналіз прижиттєвої рецепції Шевченкової творчості належить до пріоритетних завдань сучасного шевченкознавства. Синхронні відгуки на творчість поета завжди викликали пильну увагу науковців, відповідній тематиці присвячено чимало публікацій.

Згаданий напрям досліджень особливо поживився останніми роками у зв'язку з появою друком двотомного капітального зведення «Тарас Шевченко в критиці» (2013-2016), яке упорядкували О. Боронь і М. Назаренко. Перша книга охоплює матеріали від найперших згадок 1839 р. до

смерті поета 26 лютого 1861 р. (за старим стилем), друга – до кінця 1861 р. Однак увагу дослідників здебільшого привертала окремі книжкові видання: «Кобзар» (1840, 1860), «Гайдамаки», «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки» (1844), «Гамалія» (1844), «Тризна» (1844), «Живописная Украина». Не меншу значущість мають Шевченкові публікації в альманахах «Ластівка» (1841) і «Молодик» (1843).

Зрозуміло, що вивчення відгуків на поезію Шевченка в «Ластівці» становить досить локальну проблему в межах студій на рецепцію його творчості загалом, але без доскональної обізнаності

з усіма складниками прижиттєвого дискурсу довкола творчості автора «Кобзаря» годі говорити про повноту сучасних уявлень про перебіг тогочасного літературного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про Шевченкові публікації в «Ластівці» побіжно йдеться у багатьох наукових працях, іноді коротко згадуються головніші рецензії на неї, як у статті про альманах у «Шевченківській енциклопедії» [2, с. 702–703].

Окрему газетну статтю цій темі присвятив Є. Кирилук ще 1941 р. [3, с. 2], однак деякі її положення потребують нині корективів. Дослідник стверджував, що «Ластівка» побачила світ десь у травні-червні 1841 р.: «Саме тому й рецензії на альманах з'являються тільки восени» [3, с. 2]. Оскільки перша відома рецензія на «Ластівку» вийшла в «Литературной газете» 24 травня 1841 р., то зрозуміло, що появу альманаху друком слід датувати не пізніше цього дня. Ймовірно, це сталося орієнтовно всередині травня (періодичність газети того року – тричі на тиждень).

Як зауважує Г. Грабович у передмові до «Прижиттєвої рецепції Шевченка: становлення національного поета» та до першого тому зведення «Тарас Шевченко в критиці», відгуки на альманах зумовили ширшу дискусію про право української літератури на самостійний розвиток (науковець вказує номери текстів за виданням).

«Хоча згадки про українську літературу звучали в новітньому польському дискурсі і до Шевченка, саме з ним це питання набирає особливої гостроти і програмовості. У прижиттєвій критиці воно з'являється спочатку у згадках про художню діяльність Шевченка (порівняймо, наприклад, анотацію Ромуальда Подберезького № 31), у побіжній згадці про Шевченка в рецензії на альманах «Ластівка» пера Федора Євцького (№ 28) і, зокрема, у цікавій дискусії в “Tygodniku Petersburskim”, у вигляді розлогого «листа» Антонія Марцінковського (№ 51), де автор згадує повищу рецензію на «Ластівку» Федора Євцького, про початки новітньої української літератури <...>» [5, с. xxviii].

Однак трохи осторожнє виявилось обговорення художніх особливостей розміщених в альманасі поезій Шевченка. Крім того, зауваги рецензентів з приводу його творів в альманасі не розглядалися як своєрідна автономна цілість.

Постановка завдання. Мета статті – виявити закономірності рецепції опублікованих в альманасі «Ластівка» Шевченкових творів у контексті дискусії про подальші шляхи розвитку української літератури загалом.

Виклад основного матеріалу. У «Ластівці» побачили світ лише п'ять творів поета: «Причинна» [4, с. 230–242], «Думка» («Вітре буйний, вітре буйний...») [4, с. 23–25], «На вічну пам'ять Котляревському» [4, с. 306–312], «Думка» («Тече вода в синє море...») [4, с. 312–313] (помилково – як продовження елегії «На вічну пам'ять Котляревському»), розділ із поеми «Гайдамаки» [4, с. 371–377], відомий тепер під назвою «Галайда». Водночас не зайвим буде нагадати, що за рік до цього вийшов «Кобзар», який містив вісім творів (не набагато більше), серед яких була велика за обсягом поема «Катерина».

Публікацію першого розділу поеми «Гайдамаки» Є. Гребінка супроводив відомою приміткою: «Порадував нас торік Шевченко «Кобзарем», а тепер знову написав поему «Гайдамаки». Гарна штука, дуже гарна, така смашна, як у Спасівку та в жаркий день після обіда гарний кавун! І їси, і ще хочеться, і читаєш, і не одірвешся. Оце вам для приміру з неї перва глава, а там дальше усе лучче й лучче. Штука, я вам скажу!» [5, с. 12].

Коментар упорядника альманаху яскраво відображає тодішній рівень літературної критики, яка естетичну оцінку виносить у гастрономічних виразах. Слід визнати, що такі смакові (у буквальному розумінні) враження найбільше відповідали очікуванням тодішньої нечисленної читачької аудиторії. Є. Гребінка серед іншого прагнув і рекрутувати майбутніх передплатників поеми, нахвалюючи ще не опублікований твір. Наведена невелика примітка – єдиний відгук українською мовою на альманах.

«Литературная газета» 24 травня 1841 р. розмістила рецензію, анонімний автор якої вказав на загально високій рівень альманаху, особливо порівняно з російськими: «К чести малороссийской поэзии и к стыду русской должно сказать, что третья часть стихов «Ластовки» прекрасна, тогда как в русских альманахах мы давно не встречали таковых и десятой доли. Лучшие стихи принадлежат гг. Котляревскому, Боровиковскому, Шевченку, Чужбинскому и самому собирателю» [5, с. 13]. Прикметно, що Шевченка тут названо серед п'яти кращих авторів збірника. На переконання рецензента, українська мова майже нічим не відрізняється від російської, а тому кожен легко зможе ознайомитися зі змістом альманаху [5, с. 14].

Критичне спрямування має розлога рецензія В. Белінського у червневому номері «Отечественных записок», яка вже не раз була об'єктом аналізу літературознавців. Появу «Ластівки» невтомний оглядач використовує як привід

порушити питання про статус української мови і літератури: «Предстоит важный вопрос: есть ли на свете малороссийский язык или это только областное наречие? Из решения этого вопроса вытекает другой: может ли существовать малороссийская литература и должны ли наши литераторы из малороссиян писать по-малороссийски?» [5, с. 15].

Немає потреби заглиблюватися у софістику критика, адже з самого зачину матеріалу цілком очевидний його напрям. Він робить «відкриття», нібито української мови вже не існує, а тому й літератури цією мовою бути не може [5, с. 15]. Для сучасного дослідника надзвичайно показовим є те, що В. Белінський жодним словом у чималій за обсягом статті не обмовився про найяскравіший таланти альманаху – Шевченка, просторікуючи здебільшого про Г. Квітку (Основ'яненка). Навряд чи уславлений літературний критик не помітив творів автора «Кобзаря»: він вирішив не заохочувати молодого автора і водночас не робити йому реклами серед публіки. Як ненавистник української літератури В. Белінський виявив себе трохи згодом у погромній рецензії на поему «Гайдамаки».

У пласкій дотепності вправлявся дописувач «Библиотеки для чтения», який у жовтневому огляді нових видань не оминув увагою і «Ластівку». Найвірогіднішим автором відгуку небезпідставно вважається редактор журналу О. Сенковський [5, с. 618].

Із пародійною метою він цитує, перекинувши рядки з балади «Причинна» (с. 114–115, 119, 121) і робить знущальний висновок: «Во всём этом я понял очень не многое, почти ничего – *фить, фить! – дрыб, дрыб, дрыб! – ух, ух! – дух, дух! – чикчирик!* – вот всё, что я здесь понял. Конечно, то, что я понял, удивительно до невозможности, и, наверное, то, что я не понял, в той же степени заслуживает удивления. Не могу однако ж не сказать по совести, что, по моему разумению, малороссийские музы и в стихах, и в прозе говорят престранным языком, языком, не похожим ни на один из человеческих!» [5, с. 21]. Попри ніби-то кардинальну несхожість поглядів О. Сенковського і В. Белінського на літературні питання, вони дивовижно суголосні в негації щодо української літератури і Шевченкової творчості зокрема.

Зрозуміло, що рецензент «Библиотеки для чтения» неспроможний дати кваліфіковану оцінку творам молодого поета, не знаючи до того ж української мови. Він навмання вихоплює навіть не рядки, а окремі слова без жодного контексту,

намагаючись продемонструвати убожество української поезії. Такі публікації могли хіба що розважити невибагливого змученого читача. Чи не про подібного штибу «критиків» писав Шевченко у вступі до поеми «Гайдамаки»: «Поглузують, покепкують / Та й кинуть під лаву» [6, с. 129], очевидно, маючи на увазі негативні рецензії на «Кобзар», бо вступ автор датував 7 квітня 1841 р. [6, с. 636].

Водночас ця публікація непрямо дає змогу розширити уявлення про Шевченкову лектуру. О. Боронь у додатку «Журнали «Библиотека для чтения», «Отечественные записки» і «Современник» у Шевченковій лектурі: спроба систематизації» до монографії «Спадщина Кобзаря Дармограя: джерела, типологія та інтертекст Шевченкових повістей» включив до кола ймовірного читання поета травневу книжку журналу «Библиотека для чтения» за 1844 р. на тій підставі, що Шевченко не міг оминати увагою розміщену в цьому номері рецензію без підпису (вочевидь, того ж таки О. Сенковського) на окреме видання «Гамалії» [1, с. 453].

Аналогічно маємо повне право додати до цього переліку жовтневу книжку журналу за 1841 р. Цілком природно, що молодий поет активно цікавився не такими численними відгуками на свою творчість у тодішній періодиці. У цьому півтомі було розміщено повість «Ошибка» М. Жукової, а з іноземної словесності – другу половину роману «Оллен Камерон» з-під пера ніби-то Вальтера Скотта, а насправді авторства маловідомої письменниці Е.-Е. Ранкін, що було черговою містифікацією О. Сенковського. Подальшим дослідникам слід врахувати можливість ознайомлення Шевченка із цією книжкою популярного тоді часопису.

У жовтневому номері журналу «Москвитянин» ґрунтовну рецензію на альманах оприлюднив О. Афанасьєв (Чужбинський), один із авторів альманаху. Рецензія з'явилася як заперечення проти насмішок критиків над українською літературою. Він слушно зауважує, що українську поезію ганять ті, хто «истинно не понимает красот малороссийской поэзии» [5, с. 23], знеохочуючи молоді таланти до подальшої творчості.

Звісно, він оминає власні твори в альманасі. Оглянувши прозову частину, критик переходить до поезії: «Но между стихами много глубоких поэтических созданий; особенно пьесы, подписанные именами Шевченка и Забелы, все без исключения запечатлены живым, неподдельным чувством, накинуты могучей кистью таланта.

Можно ли не любоваться такими стихами в песне Шевченка «Вітре буйний», которая вся превосходна» [5, с. 26] і далі цитує кілька рядків із твору.

О. Чужбинський виокремлює двох поетів – Шевченка і Забілу. Розташування цих імен в одному ряду здається трохи несподіваним, хоча і закономірним. Тут треба пригадати основну тезу статті Г. Грабовича, що Шевченко не відразу постав перед сучасниками як поет національного масштабу, спершу він ним взагалі і не був, оскільки його талант розвивався поступово, але динамічно. Це тепер ми знаємо його як геніального творця, однак тогочасні критики і пересічні читачі на підставі ще нечисленних творів не бачили спершу особливої різниці між ним і, наприклад, В. Забілою.

О. Чужбинський – один із небагатьох, хто тоді публічно і впевнено вирізняв Шевченків поетичний талант: «Причинна». Эта баллада Шевченко прекрасна. Это предание, рассказанное звучными стихами, рождает желанье, чтобы г. Шевченко почаще радовал родину подобными пьесами» [5, с. 28].

«Но из всех стихотворений «Ластовки» самое примечательное по звучности стиха, по глубине мысли и чувства «На вічну пам'ять Котляревському» г. Шевченка. Словно седой Кобзарь ударил в звонкие струны – так начинается эта дума», – продовжує далі свій аналіз критик, іноді зловживаючи цитуваннями.

Він називає «прекрасним» уривок із «Гайдамаків»: «Воображаю, что это будет за поэма! Степь, могилы, Днепр, леса, козачество!.. Ляхи!.. о, братику, пиши швидче своего «Гайдамака», пиши та дай і мені послухать козацької розмови!» [5, с. 30], – ділиться очікуваннями О. Чужбинський. Серед інших критиків він пропонує саме естетичний аналіз Шевченкової поезії.

На захист права українців творити літературу власною мовою, не питаючи ні в кого дозволу, рішуче, наскільки це було можливо в умовах підцензурного друку, виступив представник Харківської школи романтиків Ф. Євцький у сьомому (квітневому) числі варшавського двомовного російсько-польського часопису «Денница, литературная газета» («Jutrzenka, pismo literackie») за 1842 р.

Він намагається пояснити, що українською мовою говорять не тільки прості люди, а й середній клас і навіть поміщики та чиновники, а в Галичині вона поширена повсюдно, зрештою нею говорять кілька мільйонів: «<...> после сказанного нами можно утвердительно отвечать в пользу

малороссийского наречия, и мы, держась этого мнения, думаем, что взгляд критиков в этом случае отчасти близорук и даже неправилен. Как бы то ни было, несмотря на возгласы критиков, малороссыяне продолжают понемногу обрабатывать своё наречие» [5, с. 35]. Такі слова виявилися одинокими у потоці глузливих статейок, якими тоді здебільшого зустрічали україномовні твори красномовного письменства.

Ф. Євцький виявляє себе як безсторонній поціновувач української літератури, до якої він не міг не відчувати симпатії як критик та етнограф. Він наголошує на наявності в Шевченковій поезії думки і почуття: «В стихотворениях Шевченка почти всегда можно встретить или мысль, или задушевное чувство» [5, с. 36].

В іншому місці він упевнено називає ім'я Шевченка серед п'яти найкращих поетів альманаху: «Между стихотворениями лучшие принадлежат Боровиковскому, Гребёнке, Забеле, Чужбинскому и Шевченку» [5, с. 36], вбачаючи спадкоємність традицій у тому, що молодий поет вшанував пам'ять батька нової української літератури проникливим віршем: «Весьма кстати в этом же сборнике молодой поэт Шевченко почтил память его прекрасным стихотворением («На вічну пам'ять Котляревському»), исполненным одушевления и чувства» [5, с. 38].

Для Ф. Євцького провідними критеріями були натхненність і почуття поезії. Саме за цією шкалою він оцінював розміщений в альманасі дорожок Шевченка дуже високо.

Висновки і пропозиції. Отже, нечисленні, на перший погляд, відгуки на Шевченкову поезію в альманасі «Ластівка» виразно демонструють вододіл між двомовною українською (Є. Гребінка, О. Чужбинський, Ф. Євцький) і російською критикою (О. Сенковський, В. Белінський). Перший у зв'язку з розглядом творів рідного письменства щоразу доводилося відстоювати право на самостійний розвиток літератури своєю мовою і тільки після цього переходити до аналізу художньо-естетичних проблем.

Друга була одностайна у позірному різноманітті ідейних течій у несприйнятті окремої української літератури, в якій російські критики вбачали загрозу сепаратизму. Такі критики переважно не обтяжували себе аргументацією, вдаючись до відвертого фіглярства і глузування, як О. Сенковський, чи вбиралися у шати мудриїв, які з ученим виглядом розумували над долею «Малоросії» і проливали крокодилячі сльози над її фольклором, демонструючи повне незнання ні української

мови, ні історії України, як це не раз засвідчив В. Белінський. Утім, траплялися і співчутливі відгуки (анонім із «Літературної газети»).

Публікація Шевченкових творів в альманасі «Ластівка» стала ще одним кроком в осмисленні тогочасною критикою доробку поета після феноменальної появи «Кобзаря» 1840 р. Черговий етап прижиттєвої рецепції творчості Шевченка пов'язаний із виходом друком поеми «Гайдамаки», тому аналі-

зований альманах слід розглядати як необхідну сполучну ланку між цими двома справді надзвичайно важливими подіями в поетовій біографії.

Ситуативні відгуки на альманах живили дискусію про можливість української поезії, представленій таким потужним талантом, як Шевченко, не зважати на яку далі імпершовіністична критика вже не могла, тому В. Белінський за рік і вибухнув лайливою рецензією на адресу «Гайдамаків».

Список літератури:

1. Боронь О. Спадщина Кобзаря Дармограя: джерела, типологія та інтертекст Шевченкових повістей. Київ : Критика, 2017. 496 с.
2. Деркач Б. «Ластівка». *Шевченківська енциклопедія: В 6 т.* Київ : НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2013. Т. 3. С. 702–703.
3. Кирилюк Є. Шевченко в «Ластівці». *Літературна газета.* 1941. 7 березня. № 10. С. 2.
4. Ластівка. Сочинения на малороссийском языке. Гг. Л. Боровиковского, Е. Гребенки, Грицька Основьяненка, В. Забелы, И. Котляревского, Кореницкого, П. Кулеша, Мартавицкого, П. Писаревского, А. Чужбинского, Т. Шевченка, С. Шерепери и других. Повести и рассказы, некоторые народные малороссийские песни, поговорки, пословицы, стихотворения и сказки. Собрал Е. Гребенка. С.-Петербург : Издание книгопродавца В. Полякова, 1841. 382 с.
5. Тарас Шевченко в критиці. Київ : Критика, 2013. Т. I: Прижиттєва критика (1839–1861) / Заг. редакція Г. Грабовича; упорядкування О. Бороня і М. Назаренка; коментарі О. Бороня, С. Захаркіна, М. Назаренка, О. Федорука. 804 с.
6. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : У 12 т. Київ : Наукова думка, 2001. Т. 1: Поезія 1837–1847. 781 с.

Bondarieva N. O. LIFETIME CRITIQUE OF SHEVCHENKO'S WORKS IN THE ALMANAC "LASTIVKA" (1841): PATTERNS OF RECEPTION

Few, at first glance, reviews of Shevchenko's poetry in the almanac "Lastivka" (The Swallow) clearly show the divide between bilingual Ukrainian (E. Hrebinka, O. Chuzhbynsky, F. Yevetsky) and Russian critics (O. Senkovsky, V. Belinsky). The first of them, while considering the works of native literature, always had to defend the right to independent development of literature in Ukrainian and only then proceed to the analysis of artistic and aesthetic problems.

The second one – unanimous in the apparent diversity of ideological movements in the rejection of certain Ukrainian literature, in which Russian critics saw the threat of separatism – mostly did not burden itself with arguments. Instead it tended to jest and scorn, as e.g. O. Senkovsky, or dress in attire of sages, who, with a scholarly appearance, pondered over the fate of "Little Russia" and shed crocodile tears over its folklore, demonstrating complete ignorance of the Ukrainian language and the history of Ukraine, which was repeatedly testified by V. Belinsky.

The publication of Shevchenko's works in the almanac "Lastivka" was the next step in the comprehension of the poet's work by the contemporary critics, after the phenomenal appearance of "Kobzar" in 1840. The next stage of the lifetime reception of Shevchenko's works is associated with the publication of the poem "Haidamaky" (Haidamakas), so the almanac should be considered as the link between these two truly extremely important events in the poet's biography.

Situational responses to the almanac fueled the discussion about the possibilities of Ukrainian poetry, represented by such a powerful talent as Shevchenko, which the imperialist critics could no longer ignore. That is the reason V. Belinsky blew up with an abusive review of "Haidamaky" in a year.

The author of the article proposes to add the October book of the magazine "Biblioteka dlya chtenia" (Library for Reading) to the range of probable texts for Shevchenko's reading, as it contains a mocking review of the almanac "Lastivka". It is probably quite natural to believe that the young poet was actively interested in reviews of his work.

Key words: review, response, literary criticism, discussion, reception.